

Kardos Ferenc

A betelepülők regénye

Hartmann Miklós könyvéről

Nem túlzás azt állítani, hogy a török hódoltság után egy új Magyarország épült fel a régi hagyományokon, de a betelepülők, áttelepülők erejével, tudásával, kulturális és gazdasági újításaival. Erről a betelepülésről sok adat áll rendelkezésre levéltárakban, szerepel tankönyvekben, de nagyon kevés az olyan leírás, mely a betelepülés személyes történetéről, nehézségeiről és kihívásairól szól. E kevés leírások egyike Hartmann Miklós egyszerre szívmengető és szívszorító regénye, „A széna illata”.

Szívmengető, mert minden fejezetében ott van a betelepülők és az őket segítő gondoskodása, egymásra figyelése, az óhazából hozott és szilárdnak hitt értékek (a föld, a katolikus hit, a család) tisztelete és szolgálata.

Szívszorító, mert ott van a betelepülésre, a család nagy részének elhagyására készítő kényszer, és az induláskor még ismeretlen, egyszerre ígéretesnek és félelmetesnek, bőnek és elvadultnak mutatkozó magyar vidék, s ott sorakoznak a hatalmas, politikai események ember-és gazdaságpróbáló szörnyűségei.

A mű a Tata melletti Kecskédre, az Eszterházy uradalomba betelepülő család 18-20. századi története, de ezt olvasva a Nagykanizsa környéki - a Rajna-vidékről származó - „koblenzi” némettség is ráismerhet saját útjára, küszködésére.

A Hartmann család életének egy-egy hangsúlyos korszakát, személyiségét bemutató mű családtörténet, beleágyazva a röviden, vázlatosan, de mégis pontosan megidézett magyar történeti eseményekbe és Környe, Kecskéd és Szend falu történetébe.

A regény egy család történetét követi egynemű, igényes, egyszerű nyelvezettel, de mozaikossága, a leíró és párbeszédés részek aránya, kapcsolata az előadás tempóját hol gyorsabbá, hol lassúbbá teszi. A regénybeli történet úgy árad, mint egy folyó; mint a Duna: hol gyorsabb sodrású, hol lassabb. A gyorsabb sodrású fejezetek, részfejezetek elsősorban a nagy családi és gazdasági eseményeket tudatják velünk, míg a lassabbak a mindennapi élet sűrű leírásai. Ezekből megtudható, hogyan is működött egy korabeli (18-20. századi) parasztgazdaság: mit jelentett az irtás, a termelés elindítása, mit tettek az asztalra, hogyan gondolkodtak a gyarapodásról, milyenek voltak az ünnepek és így tovább. Ezért ez a regény arra is alkalmas (és ajánlott), hogy történelemórákon idézve belőle érzékletesebben és érthetőbben mutassuk be a magyarországi telepések letelepedésének és beilleszkedésének bonyolult folyamatát, életet vigyünk a történelemkönyvek, tankönyvek száraz számaiba, hűvös leírásaiba. A szerző arra is figyel, hogy a német

tájnnyelvben vagy a történelmi fogalmak körében nem járatos olvasót lábjegyzetekkel segítsé. (Első pillantásra az olvasó furcsállja is ezt a gondoskodást, majd örül neki, hiszen segíti a megértést).

A különböző ritmusú epizódokból álló szerkesztés tudatos, amit az is bizonyít, hogy a szerző a fejezetek elejére rövid gondolati összefoglalókat írt. Ezeket érdemes legalább kétszer elolvasni: egyszer a fejezet bevezetőjeként, s aztán a fejezet elolvasása után.

Hartmann Miklós műve regény. Fikciós mű, de nem fiktív, hiszen alakjait és azt a kort, amelyben játszódnak az események, valóságos dokumentumok, megélt élmények és olvasmányok alapján rajzolja elénk. A romantikus részek mögé egy nagyon is realiztikus világot fest, s ezáltal a romantikus vagy tragikus történetekről szóló részek is mértékletesé válnak, érzékeltetve, hogy a nagy érzelmi hőfokú eseményeket is szabályozza az a sváb hagyomány, melynek keretei közt folyik az élet.

Az 1744-ben a rottenburgi püspökség területéről elinduló familia hat nemzedékének sorsát követve enged betekintést az író a család életébe. A családtagokon keresztül és az ő nézőpontjukból mutatja be a magyar történelem egyes eseményeit, a magyar jobbágyság, a paraszti társadalom akkori viszonyait. Az ő szemükben a magyarországi körülmények mások, mint amilyenek az óhazájukban voltak. A magyar jobbágy szabadságfoka sokkal kevesebb, terhei sokkal nagyobbak, de a szerző azt is jól érzékelteti, hogy a családot és betelepült társait megkülönböztetett figyelem kísérte: jelentős kedvezményeket kaptak az első időszakban.

Az új hazában házat, falut, egyházközséget építő család érzékletesen megírt történetének legfontosabb láncszemei azonban nem a történelmi csomópontok, s nem is a mindennapi megélhetésért vívott harc, hanem a család hétköznapi élete: a szerelmek, az újrakezdések a gyermekek, a társ elvesztését követően, a ragaszkodás a katolikus hithez és a mindvégig erős érzés az óhaza iránt.

Az első nemzedék tagjai - Martin, Catherina

és a hozzájuk nagyon erős szálakkal kötődő Gaspar Wagner katolikus pap - honvágyukat egymás társaságának keresésével próbálják enyhíteni. A dokumentumokra építő regényben a szerző ezt a honvágyat néha elrejté más vágyak mögé: a remény mögé, hogy létrejöhet az a gazdaság és gazdagság, amiről álmodtak, ami az otthoni mintájára épül; vagy a pap esetében az, hogy ugyanúgy pásztorolhatja övéit, mint otthon, káplán korában. Az ő alakja a történetben különösen fontos helyet foglal el, mert egyfelől az ő személyében van folyamatosan és egyre távolodóan jelen az óhazai német kultúra (ezt erősíti az is, hogy sohasem lehet közvetlenül az áttelepültek papja), másfelől az ő alakja a legpontosabb metaforája a minden áron való kötelességtudásnak. Ő, bár vonzódik a férjéhez hűséges Catherinához, nem adja fel egy pillanatra sem hivatását, pedig szerelme még az utolsó utáni pillanatban is kifejeződik egy koszorúba helyezett piros rózsában.

A hivatástudat, a paraszti lét elfogadásának tudata viszi tovább a Hartmann család életét. Ennek a hivatástudatnak és az ahhoz való ragaszkodásnak a kifejeződése maga cím is: a széna illata, melyben benne van a rét összes virága, az ott legelő állatok, a szénapadláson izzadó férfiak, a széna illatát az ölelésbe sűrítő szerelmesek.

A második nemzedék - Josef és családja - már a létrejött faluban küzd meg a 18. század végi, 19. század eleji kihívásokkal (úrbérrendezés, napóleoni háborúk) nyegedelkes gazdaként, de még jobbágyként.

A harmadik nemzedéket képviselő Konrád (18. század közepe) visszatér Környére, majd Szendre költözik. A család szendi élettörténete újabb próbatételek sorozata - tűzvész, kolekrajrvány -, mely során bebizonyosodik, hogy a szomszéd falvakban, például Kecskéden élő sváb rokonság segítőkész.

A negyedik és ötödik nemzedék - Ferenc és apja, „öreg Ferkó”- története az 20. század eleji „boldog békeidők”-ben kezdődik, amikor többek között a vasút hatására iparosodó, szőlőt is termelő parasztgazdaság jön létre a kezük alatt. A vasúttal, a gazdaságok gépesí-

tésével, és az új, ipari növények termelésével (például a cukorrépa) a parasztek közti verseny nőtt: a gazdagok gazdagabbak, a szegények szegényebbek lettek. Ez volt a telep falvak sorsa is.

Így sodródtak bele a nagy háborúba. E nemzedéknek is lejegyzettek a sorsfordulóit, melyek (ahogy a korábbi és későbbi nemzedékekénél is) a család sorsának jelentős változásait idézték elő. Nagy döntéseket és tetteket igényeltek a túlélőktől, s a nehéz pillanatokban mindig kiderült, hogy a szétszóródott „családszövet” mennyire egybeszótt. A regény itt a korábbiakhoz képest több történeti kitekin-téssel és kevesebb családtörténeti eseménnyel halad tovább. E rész két főhőse a 17 évesen gazdaasszonnyá váló Lizka és mostohaanyja, Mári néni.

A hatodik - az utolsó - nemzeték István nemzedéke: a II. világháború és az azt követő évtized ide-oda sodródó nemzedéke. István és felesége, a világlátott kovácmester házából jövő Varga Irma életéből felidézett események és a háborús évtized úgy vegyülnek össze Hartmann Miklós leírásában, hogy leszűrődik belőle az élni akarás és a minden rossz ellenére is továbbcsordogáló élet kesernyés, de édes íze. E zárófejezetnek a legemberibb s egyben legtragikusabb története az, amikor Imre, mint sváb férfi, S.A.S. behívót kap munkaszolgálatra. Eltűnik, s szerelme, Irma a zsidó orvos segítségével próbálja megtalálni. Végül nem ő talált rá, hanem a halál...

Az író kimondatlanul is felteszi és meg is válaszolja a kérdést: ők, a magyar, a sváb, a zsidó ember, akkor ugye nem ellenségek, hanem áldozatok egy embertelen gépezetben. Ez az ethosz és az emberség mindenképpen feletti tisztelete az egész regényt áthatja, de itt kikristályosodik...

A regényt a „Pikét” című rövid fejezet zárja, melynek bevezetőjében a kisemberekről ír a szerző. Az emberségben nagy, a hatalomban kicsi emberek életéről, akik - akárhogyan dobálja is őket a hatalom - mindig megpróbálnak saját maguk és családjuk urai maradni. Ez a fejezet egyfajta keretet is ad a műnek, hiszen Ferenc másik fia - az elveszett Imre bátyja -,

István hadifogolyként visszakerül a német vidékre, s onnan jön vissza francia hadifogóságát követően immár haza, Magyarországra.

Itthon minden (istálló, magtárak) üres, a család romokban. A háború rekvirálásai után István ugyanott tartott, vagy még ott sem, mint az 1744-ben az óhazából áttelepült szépapja. Újra kezdetet mindent előről ... és elkezdte. Megházasodott (testvére szerelmét, Irmát vette el), és élt, dolgozott abban a paraszti világban, amelyben 1953-ban lehetséges volt dolgozni. Abban a meggyőződésben élt és dolgozott, hogy az a föld, az a rét, ami az övé, az az övé.

Mondhatjuk: a regény az újakezdések regé-nye. A főhősök pedig azok a családfők és élet-társaik, akik a legnagyobb tragédiát követően is azzal a kérlelhetetlen német módszeres-séggel építik fel gazdaságaikat, életüket, amit az óhazából áttelepültek örökítettek rájuk. Minden érzelmi kérdés ennél fogva gazdasági döntés is, és fordítva, minden gazdasági döntés egyúttal érzelmi kérdés is. A főhősöket pedig mindig - akkor is, ha készülhetnek rá - munka közben, tervezés közben, készülődés közben éri a halál. E sorsokban nem találunk feladást: nincs köztük öngyilkos, reménytelenül menekülő, s míg élnek, mindig egyfajta sváb józansággal viszik tovább sorsukat. E józanság nyugalma árad a könyv lapjairól, s ezzel a józansággal nemhogy ellentétben áll, hanem szimbiózisban él a Hartmann család vezetőinek, tagjainak újító szelleme s törekvő magatartása.

Mindenkinek ajánlom Hartmann Miklós könyvét, aki meg akarja érteni és érezni a betelepülő svábok sorsát, gondjait. Főként azoknak, akik a szorgalom, a tisztesség, a hűség, az istenfélelem és a jövőbe vetett végtelen hit embereiről akarnak olvasni. Olyanokról, akik a hagyományaik feltétlen tisztelete és megtartása mellett képesek voltak mindig újítani, vagy alkalmazkodni a gazdasági, társadalmi környezet változásaihoz.

Az az erkölcsi tartás, kitartás és gondolkodás, ami ezt a sváb telepesek családját jellemezte kétszáz éven át, ma is követhető, s talán egyes vonatkozásaiban követendő is.